

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.37.091

О. І. Вовк

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ІНШОМОВНОГО ТЕКСТУ

У статті йдеться про когнітивні особливості розуміння іншомовного тексту. Розуміння визначається як когнітивний процес, який вимагає здійснення послідовних ментальних операцій, котрі приводять для розпізнавання авторських інтенцій і відтворення малюнку загального сенсу тексту. Виконувані процедури, спрямовані на проникнення у смисли твору, вважаються інтерпретацією. Вони передбачають використання певних кодів, урахування відповідних умов, рівнів, модулів і когнітивних полів розуміння. Особливу увагу в статті приділено проникненню в герменевтичне коло тексту, розрив якого передбачає застосування відповідної моделі та дотримання певних етапів. Для глибокого розуміння іншомовного тексту пропонується використовувати релевантні евристики, або дослідні установки, які сприяють декодуванню зашифрованої в тексті інформації та розкриттю авторського задуму. Евристики розуміння тексту висвітлюють мовний, когнітивний, породжувальний і ситуаційний аспекти процесу комунікації між продуцентом і реципієнтом твору.

У статті постулюється ідея, що адекватне розуміння іншомовного тексту залежить від широти знанневого простору студентів, рівня сформованості їхньої комунікативно-когнітивної компетенції, розвитку мовної особистості, картини світу, стилів пізнання, множинного інтелекту, індивідуальних когнітивних відмінностей, які виявляються в ході опрацювання тексту, тощо.

Ключові слова: розуміння тексту, комунікативно-когнітивна компетенція, інтерпретація тексту, коди, рівні, модулі, етапи, когнітивні поля, умови й евристики розуміння, герменевтичне коло.

Постановка проблеми. Оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю традиційно починається зі сприйняття й опрацювання текстів, на матеріалі яких моделюється навчальне спілкування. У процесі оброблення текстів студенти виявляють себе як текстові особистості з розвинутою комунікативно-когнітивною компетенцією – інтегративною здатністю до здійснення ефективної когнітивно-комунікативної діяльності, що виявляється в ході розв'язання проблемних задач мовними й когнітивними засобами в різних модельованих умовах особистісної, соціокультурної та професійної взаємодії [6, с. 280]. Така здатність може розглядатись і як результат, і як передумова когнітивно-комунікативної діяльності. Водночас, вона буде ефективною за умови адекватного розуміння базового тексту. **Метою** цієї статті є висвітлення когнітивних аспектів процесу розуміння іншомовного твору.

Виклад основного матеріалу. Сприймаючи текст, індивід розпізнає: слова, словоформи та словосполучення, розрізняючи *три рівні значення* [11, с. 216]: 1) лексичне (семантичний зміст слів і словосполучень); 2) структурне (відношення між словами й частинами слів, порядок слів тощо); 3) соціокультурне (оцінка, яку реципієнт надає словам і словосполученням відповідно до установок власної культури), і встановлює смислові зв'язки в реченні та між реченнями, завдяки чому й досягається розуміння змісту тексту. Такий рівень розуміння є поверхневим: він не передбачає декодування авторського задуму, розкриття основного змісту й виведення на його основі глибоких смислів. Для глибокого розуміння, яке ґрунтується на декодуванні тексту, науковці пропонують використовувати відповідні *коди* [2, с. 413–423]: код дій (характеризує послідовність дій); семантичний код (об'єднує ключові для розуміння тексту поняття); код культури (включає необхідні відомості про культуру певної епохи, потрібні для того, щоб думка продуцента могла бути зрозумілою для реципієнта); герменевтичний код (містить питання, порушені в тексті, а також можливі відповіді на них); символічний код (створює тло глибоких психологічних мотивів, що замкнене в тексті у прихованому вигляді).

Як система закодованих смислів текст існує у трьох основних відношеннях: автор – текст, текст – реципієнт, текст – реальність [4, с. 177–179]. Це означає, що адресат не просто здобуває інформацію, зашифровану в тексті, він порівнює значення прочитаного зі своїм досвідом, наявною інформацією й ментальним контекстом. Виведені у процесі опрацювання тексту смисли, які приводять до розуміння твору, є, власне, когнітивними одиницями, які формують образ світу реципієнта, що створює орієнтовне підґрунтя для подальшої діяльності (мовленнєвої, когнітивної, текстової), адже засвоєння нової мови є переходом на новий образ світу. Завдяки новому образу світу в реципієнта формується особлива здатність осягати іншу ментальність, а отже й інший спосіб осмислення інформації.

Осягнення іншої ментальності, а отже, і адекватність та глибина розуміння тексту, детермінована певними **умовами** [4, с. 98; 6, с. 321–322]. Перша умова є мнемічною. Індивід розуміє тільки те, що має в пам'яті відповідні еталони. Тому попередні знання й досвід становлять базу розуміння. Друга умова є цільовою. Людина спроможна осягти лише те, що відповідає її внутрішнім установкам, експектаціям і гіпотезам. Тут реалізується принцип економії психічної енергії, який означає, що індивід завжди орієнтується на найбільш правдоподібні події. Чим незвичайнішою й несподіванішою є подія, тим більше зусиль потребується для її розуміння. Третя умова є емпатичною. Неможливо зрозуміти іншу людину, не вступивши з нею в особистісні стосунки. Мається на увазі не обов'язково особисте спілкування, а афективно-емоційне ставлення до об'єкта розуміння. Четвертою умовою є ціннісно-нормативна, адже розуміння завжди ґрунтується на людському уявленні про належне. Індивід зіставляє наявну ситуацію з тією, яка мала б бути згідно з його уявленнями. Особисте уявлення завжди суб'єктивне, тому та сама подія чи факт сприймається по-різному залежно від того, в який контекст особистісного знання люди включають предмет розуміння. Цим пояснюється, чому іноді одна людина не розуміє іншу: тому що її висловлювання та вчинки не збігаються з уявленнями суб'єкта про те, якими вони мають бути відповідно до певних норм. Власне, це й є суттю розуміння, яке завжди включає в себе зіставлення наявного й належного.

Оскільки розуміння є когнітивним процесом, гіпотетично можна припустити, що воно відбувається у певних **когнітивних полях** [4, с. 238–239]. У полі 1 безпосередньо представлені соціальні ситуації, в яких індивід існує. Тут важливе місце мають особисті відчуття, предмети й відношення між ними. Дійсність у цьому полі представлена фрагментарно, певну кількість зв'язків потрібно ще домислити й побудувати у свідомості. У полі 2 панують абстрактні, але досить міцні логічні конструкції й розгортається послідовність доказових суджень. Тут істотну роль відіграють відношення між поняттями. У полі 3 відбувається розуміння послідовності дій/подій. Особливе значення тут надається стосункам між людьми. Автономність цих когнітивних полів є відносною, а процеси розуміння, які в них відбуваються, доповнюють один одного, що може привести до несподіваних результатів, інсайту, або евристичності розуміння. Фактично, процес розуміння тексту можна порівняти з **матрицею**, яка складається з незаповнених клітин. Суб'єкт пізнання усвідомлює, що він щось розуміє, коли клітини матриці заповнені приблизно наполовину. Коли матриця заповнена на дев'яносто відсотків, він майже повністю розуміє текст. Якщо в матриці залишаються порожні клітинки, це означає, що розуміння є неповним. Виходячи з цього, можна припустити, що заповнення клітин матриці, а отже й глибина розуміння, залежать від багатства досвіду й широти знань реципієнта тексту. Таке трактування розуміння дозволяє розглядати його як процес, котрий складається з декількох послідовних **рівнів** [4, с. 140]: рівня «монтажу», коли текст ніби монтується у свідомості індивіда з речень, абзаців і розділів; рівня перецентрування, що передбачає переміщення уявного центру ситуації від одного елемента до іншого на кшталт «фігура – фон»; рівня формування концепту тексту, або його інформаційного згустку.

Згадані рівні ще раз доводять, що розуміння є когнітивним процесом, який вимагає здійснення послідовних ментальних операцій, котрі приводять для розпізнавання авторських інтенцій і відтворення малюнку загального сенсу тексту. Іншими словами, має місце

входження в його *герменевтичне коло*. Це метафора, яка передбачає продуктивний рух думки герменевта в межах герменевтичної реконструкції, або відтворення смислу тексту, що забезпечує розуміння тексту «на основі діалектики частин і цілого». Така особливість розуміння ґрунтується на його циклічному характері: «процес розуміння принципово не може бути завершеним, і думка безкінечно рухається колом, що розширюється. Повторне повернення від цілого до частин і від частин до цілого змінює й поглиблює розуміння смислу частин, підпорядковуючи ціле постійному розвитку» [10, с. 67].

Розрив герменевтичного кола тексту здійснюється впродовж таких *етанів*: 1) передрозуміння, або створення попереднього смислу тексту; 2) інтерпретації, що включає активне опрацювання навчального матеріалу тексту; 3) власне розуміння як кінцевий результат, що передбачає глибоке проникнення в задум і світ автора. Входження у внутрішній світ автора відбувається через процедури фіксації змістового та граматичного планів тексту, що створює умови для емпатії, завдяки чому відбувається проникнення в суб'єктивний світ адресанта й відтворення його думки [8, с. 240]. Проникнення в герменевтичне коло передбачає застосування певної *моделі*, яку умовно можна вважати й моделлю розуміння тексту. Згідно з цією моделлю найменшою значущою одиницею тексту є слово. Проте, слово неможливо правильно зрозуміти й інтерпретувати, не розуміючи смислу речення. У свою чергу, речення не буде цілком зрозумілим, якщо незрозуміле значення хоч одного з його значущих слів. У цьому випадку речення є цілим, а слово – його частиною. Розуміння, вочевидь, відбувається в межах герменевтичного кола. Однак, речення не є кінцевим цілим (текстом), а лише його частиною. На шляху до розуміння тексту реципієнт стикається з такими бінарними опозиціями «частин» і «цілого», які розростаються циклічно у процесі розуміння тексту: слово – речення; речення – надфразова єдність; надфразова єдність – текст [7, с. 39].

Для глибшого розуміння та входження в герменевтичне коло тексту фахівцями пропонуються певні стратегії, або *евристики розуміння тексту*, котрі можна розглядати як дослідні установки, методи розв'язання проблеми й отримання нового знання. Вони представлені загальним комплексом евристик, серед яких варто виокремити: авторські евристики, темпоральні евристики й евристики дій. Їхнє застосування у процесі опрацювання дає змогу розірвати герменевтичне коло тексту й увійти в поняттєвий і концептуальний світ автора. До *авторських евристик* зараховують телеологічну авторську й телеологічну адресатну евристики. (Телеологічний: від грецьк. *telos* – мета + *logos* – вчення – означає «спрямований на досягнення певної мети»). *Темпоральні евристики* представлені контекстною авторською й контекстною адресатною евристичними. *Евристики дій* складаються з евристики лінгвістичного значення, сутнісної евристики, евристики універсальних категорій, дискурсивної евристики й евристики творчого розуміння. Герменевтичні евристики розуміння тексту висвітлюють мовний, когнітивний, породжувальний і ситуаційний аспекти процесу комунікації між адресантом і адресатом [1, с. 316]. Зупинимося на цих евристичних докладніше.

Мовний аспект комунікації реалізується трьома взаємозв'язаними евристичними, зокрема, евристичною лінгвістичного значення, сутнісною евристичною й евристичною універсальних категорій. Перше, з чим стикається адресат у процесі сприйняття тексту – це його мовний аспект. Він досліджується за допомогою *евристики лінгвістичного значення*, що вимагає від адресата уважного оброблення тексту з опорою на семантичний аналіз слів, словосполучень і речень та смислу граматичних категорій і синтаксичних конструкцій. Опора на лінгвістичний складник плану змісту тексту приводить до застосування *сутнісної евристики*, яка має на меті реконструкцію відображеної ситуації за лінгвістичним значенням. Це, у свою чергу, уможливує розуміння прихованих інтенцій автора та входження в його концептуальний світ. *Евристика універсальних категорій* спрямовує увагу реципієнта на загальні поняття, які є основою концептуального світу автора й тексту. Мета цієї евристики – повернути увагу реципієнта до загальногуманітарних понять, на яких ґрунтується світ.

Когнітивний аспект комунікації реалізується за допомогою двох взаємозв'язаних евристик: телеологічної авторської й телеологічної адресатної. Когнітивні установки в розумінні зв'язують процедуру аналізу тексту з концептуальними системами автора твору та його адресата. У першому випадку застосовується телеологічна авторська евристика, відповідно до якої входження в герменевтичне коло тексту та його інтерпретація залежать від того, якою мірою реципієнт проник у задум автора, світ його переживань, настанов і уявлень. Для цього адресату варто ознайомитись з інформацією про автора й епоху породження тексту, а також про місце тексту в часі та культурному просторі цієї епохи. Телеологічна авторська евристика викликає читацьку рефлексію, а отже, допомагає досягнути модель світу автора, що позначається й на рівні розуміння тексту. Телеологічна адресатна евристика допомагає простежити залежність розуміння від цілей і намірів реципієнта. Поряд із авторською телеологічною адресатною евристикю орієнтована на когнітивні механізми мислення індивіда.

Породжувальний аспект представлений дискурсивною евристикю й евристикю творчого розуміння. Оскільки механізми породження твору настільки ж важливі, наскільки й механізми його аналізу, то дискурсивна евристика дає змогу розглядати розуміння тексту як процес комунікативної взаємодії між адресатом і смислом тексту: розуміння відбувається поступово, поки адресат знаходить відповіді на свої запитання у процесі сприйняття твору. Евристика творчого розуміння досить широко розширює можливості інтерпретації тексту (хоч і обмежується інтелектуальними спроможностями інтерпретатора). Розуміння тут є «відображенням світлом творчості» [5, с. 58]. Оскільки у творчості не існує меж, то й розуміння як вияв творчості також безмежне.

Ситуаційний аспект досліджується за допомогою контекстної авторської й контекстної адресатної евристик. Ситуаційні чинники впливають як на процес створення тексту, так і на його розуміння як кінцевий результат сприйняття твору. Зосередження уваги на історичних, соціальних, культурних та інших умовах створення тексту приводить до реалізації контекстної авторської евристики, а за аналогічних умов його інтерпретації – до контекстної адресатної евристики. Теза про залежність розуміння від конкретної ситуації представлена ще й пізнавальною установкою кумулятивного знання, згідно з якою інтерпретація кожного окремого тексту має спиратися на результати аналізу аналогічних, близьких або ідентичних за темою текстів, що допомагає створити певний алгоритм їхнього розуміння й інтерпретації [1, с. 319].

Отже, мовний аспект комунікації між адресантом і адресатом розкриває лінгвістичне значення тексту, когнітивний – передбачає кореляцію концептуальних систем адресанта й адресата, породжувальний – допомагає ознайомитись з епохою написання твору, а ситуаційний – має на меті включення в конкретні умови періоду створення тексту для його глибшого розуміння і проникнення в авторський задум.

Описані аспекти комунікації між автором і читачем корелюють із **рівнями розуміння**, запропонованими Г. І. Богіним [3, с. 15]: 1. Перший рівень – **семантизувальне розуміння** – передбачає декодування одиниць тексту, які постають у знаковій функції. Цей рівень розуміння має місце переважно при порушеннях смислового сприйняття іншомовного тексту, наприклад, у ситуації, де реципієнту серед знайомих слів зустрілося незнайоме, що потребує семантизації. Семантизувальне розуміння співвідноситься з мовним аспектом розуміння, на якому застосовуються нерефлексивні аналоги розуміння, а саме евристика лінгвістичного значення, сутнісна евристика й евристика універсальних категорій. 2. Другий рівень – **когнітивне розуміння** – виникає в подоланні труднощів у процесі розкриття й осягнення змісту, тобто тих предикацій, які лежать в основі пропозиційних структур, котрі утворюють текст. Згаданий рівень розуміння зв'язаний із когнітивним аспектом спілкування між продуцентом і реципієнтом і передбачає застосування телеологічної авторської й телеологічної адресатної евристик. 3. Третій рівень – **розпредмечувальне розуміння** – має місце, коли особистість стикається з ідеальними реальностями свідомості, волі й почуттів, імпліцитно представленими в тексті засобами непрямой номінації. «Розпредметити» – означає «відновити» за допомогою рефлексії «хід думок» продуцента й оцінити той вплив, який певний текст здійснює на індивіда у процесі

свого подальшого існування. Таке розуміння співвідноситься з породжувальним і ситуаційним аспектами, й, відповідно, реалізується дискурсивною евристиккою, евристиккою творчого розуміння, контекстною авторською й контекстною адресатною евристикками.

Описані вище особливості розуміння реалізуються в межах модулів, які становлять когнітивну систему людини (модулі є найпростішими системами, з яких складається інфраструктура розуму). Елементарну процедуру, виконувану в межах кожного модуля, умовно називають інтерпретацією. Це, зокрема, такі **модулі розуміння**, як [9, с. 124–126]: 1. Використання мовних знань (володіння (іншо)мовною компетенцією. 2. Побудова й верифікація гіпотетичних інтерпретацій: сприймаючи й розуміючи текст, суб'єкт не чекає, поки закінчиться речення, щоб почати його аналізувати: розуміння відбувається паралельно лінійному сприйняттю мовлення. 3. «Освоєння» сказаного: на основі тексту будується модельний світ, для чого використовуються виключно внутрішні ресурси інтерпретатора, а не елементи чужого внутрішнього світу: зв'язки, встановлювані в цьому модельному світі, дають змогу різною мірою легко й оперативно його резюмувати й добудовувати, використовуючи супутньо створюване «поле напруження», яке відображає ієрархію його елементів. 4. Реконструкція намірів автора у двох напрямках: а) встановлення того, що мається на увазі, й можливо, виражене не зовсім чітко; б) розпізнавання стратегічного задуму автора. 5. Встановлення ступеня розбіжності між внутрішнім і модельним світами: легкість розуміння визначається не лише кількістю засобів, які витрачаються на його досягнення, а й затратами мовних засобів з боку автора для досягнення зрозумілості, тобто тут ідеться про рентабельність розуміння.

6. Встановлення зв'язків всередині модельного та внутрішнього світів: такі відношення по-різному усвідомлюються, «висвічуються» в конкретній інтерпретації: у граничних випадках зв'язки можуть бути або поза фокусом уваги, або в самому фокусі. Відповідно, розрізняються змінні *фон* і *фокус* розуміння. Фон створюється в результаті вкладавання в модельний світ неусвідомлюваних презумпцій інтерпретатора. 7. Співвіднесення модельного світу з безпосереднім сприйняттям дійсності: цей модуль характеризується змінною лабільністю, рухливістю презумпцій інтерпретатора як індивіда, який задається питанням, чи відповідають істині відомості в його «ментальній картотеці». 8. Співвіднесення модельного світу з лінією поведінки актантів тексту: продуктивність розуміння як змінна характеристика цього модуля полягає в ступені переплетення різних спрямованостей в межах одного акту інтерпретації. 9. Вибір «тональності» або «ключа» розуміння: «ключ» забезпечує цілісність результату, визначає взаємодію модулів у певному епізоді розуміння.

Зауважимо, що взаємодія модулів опрацювання й розуміння тексту не означає, що вони однаково «працюють» у суб'єктів пізнання. Адекватність і глибина розуміння залежать від широти їхнього знанневого простору, рівня сформованості комунікативно-когнітивної компетенції і розвитку мовної особистості, картини світу, стилів пізнання, множинного інтелекту, індивідуальних когнітивних відмінностей, які виявляються в ході опрацювання тексту, тощо.

Отже, розуміння тексту є багатоступінчастим когнітивним процесом, спрямованим на дешифрування, тлумачення й інтерпретацію закодованої у творі інформації. Воно опосередковується рефлексією, адже справжнє розуміння тексту – це завжди вихід за межі того, що в ньому безпосередньо висловлено, а отже, сенс тексту завжди перевищує авторське розуміння. Адекватність розуміння тексту залежить від формування комунікативно-когнітивної компетенції суб'єктів пізнання, тому становлення означеної компетенції може розглядатись як важливий чинник тлумачення іншомовного твору. Перспектива подальшого дослідження окресленої проблеми вбачається у вивченні особливостей комунікативно-когнітивної інтерпретації тексту.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: [учебное пособие] / А. Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.

2. Барт Р. От произведения к тексту // Р. Барт Избранные работы: Семиотика: Поэтика. [Пер. с фр.] / [Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
4. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. [учебное пособие] / А. А. Брудный. – М. : Издательство «Лабиринт», 1998. – 336 с.
5. Вилье де Лиль-Адан Ф. М. Избранное / Ф. М. Вилье де Лиль-Адан. – М.–Л. : Научная книга, 1988. – 228 с.
6. Вовк О. І. Комуникативно-когнітивна компетентність студентів-філологів: нова освітня парадигма / О. І. Вовк. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – 500 с.
7. Зверева Я. В. Реализация модели герменевтического круга в интерпретации текстов / Я. В. Зверева // Вестник Челябинского государственного университета: Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 17 (155). – Вып. 32. – С. 38 – 41.
8. История философии: Энциклопедия / [сост. и глав. ред. А. А. Грицанов]. – Минск. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак-т МГУ, 1997. – 245 с.
10. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер; [пер. А. Вольский]. – СПб. : Европейский Дом, 2001. – 241 с.
11. Rivers W. M. Teaching Foreign-Language Skills / W. M. Rivers. – Chicago : The University of Chicago Press, 1988. – 403 p.

Одержано редакцією 28.01.14
Прийнято до публікації 20.02.14

Аннотация. Вовк Е. И. Когнитивные аспекты понимания иноязычного текста

В статье рассматриваются когнитивные особенности понимания иноязычного текста. Понимание определяется как когнитивный процесс, предусматривающий проведение последовательных ментальных операций, способствующих распознаванию авторских интенций и реконструкции смысла текста. Интерпретационные процедуры предполагают использование определённых кодов дешифрования текста, а также учёт соответствующих условий, уровней, модулей и когнитивных полей понимания. Значительное внимание в статье уделено рассмотрению особенностей проникновения в герменевтический круг, что предполагает использование соответствующей модели и означает вхождение в понятийный мир текста. Для глубинного понимания иноязычного текста предлагается также использовать релевантные эвристики, или исследовательские установки, способствующие декодированию зашифрованной в тексте информации и раскрытию авторского замысла. Эвристики понимания текста затрагивают языковой, когнитивный, порождающий и ситуационный аспекты процесса коммуникации между продуцентом и реципиентом текста.

В статье постулируется идея, что адекватное понимание иноязычного текста зависит от таких факторов, как широта пространства знаний и уровень сформированности коммуникативно-когнитивной компетенции студентов, развитость их как языковых личностей, богатства их картины мира, множественного интеллекта, индивидуальных когнитивных особенностей и др.

Ключевые слова: понимание текста, коммуникативно-когнитивная компетенция, интерпретация текста, коды, уровни, модули, этапы, когнитивные поля, условия и эвристики понимания, герменевтический круг

Summary. Vovk O. I. Cognitive Aspects of Understanding Alien Text

The article studies cognitive dimensions of understanding an alien text. Text understanding is defined as a cognitive process based on special mental operations aimed at decoding an author's intentions, reconstructing the meaning of a text and reflecting its main ideas. Interpretational procedures are performed via deciphering codes, under relevant conditions, on corresponding levels, in cognitive fields and within certain modules. A text is viewed as conventionalized expressions of the experience of an author, thus, the interpretation of a text reveals something about the social context in which it was formed, and provides a reader with the means to share the experiences of an author. The reciprocity between text and context is called the hermeneutic circle. To enter the hermeneutic circle, i.e. to understand an author's intentions and penetrate into deep senses hidden in a text, a reader has to pass the semantic, pragmatic, notional and conceptual levels.

The fundamental idea is emphasized that a problem of interpretation is a problem of understanding. To better understand a text and introduce a reader into its context the cognitive framework offers certain strategies, or heuristics – general principles of exploring an object, inferring new knowledge or solving a problem. Applying the heuristics allows a reader to examine the linguistic, cognitive, originative, and situational aspects of the text.

In the article the presumption is made that the adequate understanding of an alien text depends on students' level of development of linguistic personality, knowledge space, communicative and cognitive competence, worldview, multiple intelligences, individual cognitive features etc.

Key words: *text understanding, communicative and cognitive competence, interpretation of a text, codes, levels, modules, stages, cognitive fields, conditions and heuristics for text understanding, hermeneutic circle*

УДК 811.16.2'367

Л. І. Лонська

РОЛЬ КЛИЧНИХ КОМУНІКАТИВ У СТВОРЕННІ ЕКСПРЕСИВНОСТІ (на матеріалі творів Тараса Шевченка)

У статті досліджено один із засобів вираження експресивності на синтаксичному рівні – кличні комунікати. Описано такі функції аналізованих структур: апелятивну, експресивну, конотативну. З'ясовано, що найуживанішими формами вираження кличних комунікатів є кличний відмінок іменника (займенника) та називний відмінок множини. За структурою вони є непоширені та поширені. Виокремлено 16 семантичних груп кличних комунікатів, найуживанішою є група на позначення назв осіб за різними ознаками: родинними, кровними, близькими, дружніми, ідейними переконаннями, зовнішніми та внутрішніми властивостями, національно-етнічною й територіальною належністю. Численну групу утворюють персоніфіковані назви явищ природи та абстрактні поняття. За семантико-граматичною природою кличні комунікати поділено на три різновиди. Активно функціонує в досліджуваному джерелі кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює семантико-синтаксичну функцію займенника 2-ї особи.

Ключові слова: *експресивність, кличні комунікати, кличний відмінок, апелятив, апелятивна функція, експресивна функція, конотативна функція, звертання.*

Постановка проблеми. Експресивність, поза всяким сумнівом, належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної ситуації, до певної особи та висловлювати відповідно власну емоційно-експресивну оцінку до учасника комунікативно-мовленнєвого акту.

На думку С. Я. Єрмоленко, «експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також із особливим актуальним членуванням фрази, виділення теми і реми» [3, с. 327], однак художнє мовлення не є винятком: експресивні конструкції властиві і йому. Звичайно, живе розмовне мовлення має значно більший потенціал до утворення подібних побудов. Саме стиль Тараса Шевченка, його синтаксична система, хоч і є зразком літературної мови, проте вона дуже наближена до живого мовлення, яке має вищий ступінь вияву експресивності. Будь-яка із синтаксичних конструкцій письменника має експресивне забарвлення.

О. О. Селіванова визначає експресивність як «ознаку інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язана з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення і є засобом увиразнення тексту» [10, с. 139]. Як зазначає Г. І. Приходько, «експресивність – це посилення сигналу про схвалення чи несхвалення наявного стану речей з боку мовця та сприйняття цього сигналу реципієнтом» [8, с. 138].

В енциклопедії «Українська мова» експресивність визначена як «властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, бути засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є